

Közel s távol

CS. SZABÓ LÁSZLÓ ÖSSZEGYŪJTOTT ELBESZÉLÉSEI

A nyugati magyar irodalom közmegebecsülésben részesült alkotó egyénisége Cs. Szabó László. Tekintélye révén, munkásságának jelentősége alapján megérdemelten állhat a szét-szórtságban élők elképzelhető teljès írói együttesének az élén, mintegy az egyik jelképes szellemi vezető virtuális szerepében. A tekintély megalapozásban elsõrendû funkciója lehetett kivándorlás elõtti tevékenységének, az irodalmi életben való részvételének, hiszen a harmincas évektõl fõként esszéköteteivel sok érdemû, neves literátornak számított már. Itthonlétének utolsó könyvdokumentuma a *Két part* címû, 1946-os kötete volt; 1948 végén hagyta el az országot, s nem kevés hányattatás után végül Londonban talált elfogadott helyet a huzamos idõzésre, ott rendezte be alkotói mûhelyét. Életmûvének korábbi fejezeteit roppant termékenynek és szerteágazónak tartható emigrációs munkássága számottevõen tovább gyarapította.

Szõrványos jelentkezéseket — néhány elõzetes folyóirat-publikációt — követõen 1982-ben érkezett haza alkotóként Cs. Szabó László, hiszen a több évtizedes távollét akár jelképszerû lezárásaként is felfogható esemény, a magyarországi könyvpublikálás erre az idõre esett. A Gondolat Kiadó által megjelentetett *Alkalom* címû válogatás reprezentatív szemelvényegyüttest tárt elénk az 1960 és 1980 közötti esszékbõl. Mûhelyébõl most az esszégyûjteményhez tárulva a *Közel s távol* címmel megjelölt kötet hozhatott másodszer hírt, vagyis újabb üzenetet, kínálva is ezzel a honi olvasónak a teljesebb megismerési alkalmat. Ha az idehaza és odakint létrejött életmûfejezeteket mérlegelve az esszéista teljesítményét véljük a legfontosabbnak, remélhetõleg nem tévedünk nagyot. Pályájának mindkét nagy periódusa azt bizonyíthatja, hogy leglényegesebb és legmélyebb közölnivalóit valószínûleg az esszé oly gazdag formáiban tudta a leginkább érvényesen elmondani. Ugyanakkor talán akkor sem beszélünk nagyon pontatlanul, ha a Cs. Szabó-jelenség megismerése és megértése — az életmûteljesség s a pályaegeész — szempontjából egyáltalán nem érezzük mellékesnek vagy másodlagosnak a kiemelkedõ jelentõségû esszéíró más mûfajú írásainak sokaságában, azok legjobb darabjaiban felhalmozott értékeket. Bizonyosan épp az összetettség s a sokarcúság az egyik elsõdleges jellemzõje ennek a változatgazdag munkásságnak.

A sokféleségben képvisel el nem hanyagolható részt a több mint három évtized novella-termése. „Összegyûjtött elbeszélések 1948—1981” — tájékoztat a szóban forgó könyv alcíme, azt sejtetve, hogy az összeállítás az emigrációban keletkezett elbeszélés jellegû írásoknak jóformán a teljes sorát felvonultatja, átfogó képet adva így Cs. Szabó elbeszélõi mûvészetének kinti alakulásáról. Külföldön megjelent novelláskönyveinek legjavát reprezentálhatja a *Közel s távol* címû gyûjtemény harminc fejezete. Úgy gondoljuk, nem szólhatunk errõl a reprezentatív metszetrõl érdemben az írások mögött levõ írói alaphelyzet legalább jelzesszerû értelmezési kísérlete nélkül. Elképzelhetjük s nem irigyelhetjük a hazától távol élõ epikus körülményeit, sok-sok jelbõl következtetve arra, hogy kevésbé visszhangzó olvasói közegben kénytelen dolgozni valamely befogadó országban a magyar író, aki változatlan hûséggel ragaszkodik anyanyelvéhez. Cs. Szabó László is sokszor és mélyen átélhette a keserves és nyomasztó tény, hogy — egyik interjújának szavait kölcsönvéve — „atomizálódott a világgá szórt magyar író és olvasó kapcsolata külföldön”. Különlegesen nehéz lehetett — s lehet ma is — a többszörös elszigeteltségben szépprózát írni. Csak az elementáris közlésvágy, a szüntelen önkifejezési igény adhat elegendõ erõt a folyamatos íráshoz, egyedül ezzel magyarázható a visszhangtalansággal is dacolni képes, olyannyira tiszteletre méltó állhatatosság, az írószerephez való kitartó ragaszkodás. Csupán a belsõ késztettség és a fõltétlen küldetés hit sarkallhat úgyszólván szakadatlan írásra, magát az alkotást létformává avató szerepbetöltésre. Szüntelen végezni valót és cselekvési kényszerítettséget láthat az ily típusú magatartás az írásban, s a beállítottság fede-

zeteként és hitelesítőjeként igazi hajtóerőt jelenthet az a meggyőződés is, hogy írni az irodalomellenesnek — vagy legalábbis az irodalomtól elfordulónak — látszó világban is létfontosságú vállalkozás, amiről nem szabad hátrálóan s belenyugodva lemondani.

Szépen demonstrálja az elbeszéléskötet a Cs. Szabó-i erkölcs és szellemiség egyik meghatározó vonását, a kettős kötöttség tudatos vállalását, a kettős honosság élményhelyzetének összhangteremtésre képes átélésmódját. Kitetszik az ilyesféle jelentéstartalmat közvetítő novellákból a személyiség magasrendű helyzetegyvetető, ellentétfeloldó, távolságáthidaló készsége, melynek értelmében az új otthon adó régiók iránti hűséget össze tudta kötni az egykori hazához fűző érzelmek megőrzésével. Tanúi lehetünk az olvasásélmények révén annak, hogy az egyéniség beilleszkedett az újba, honosságot szerzett a megváltozottban, s ezt úgy tette, hogy ezenközben épségben maradtak a régi tápláló gyökerek, egy cseppet sem halványodtak el a lélekben a magyarságtudatot ébren tartó hajdani alapélmények, a megtartó emlékezet hatalma erősnek bizonyult. „Közel hozzád, távol tőled / Gondolatom csak felőled” — idézhetjük a Kazinczytól vett, a kötetet bevezető, sokatmondóan szép mottót. Ez a „közel s távol” dualitás más szóval azt jelenti, ami a *Római muzsika* (1970) című Cs. Szabó-könyv egyik helyén így szerepelt: „állandó kétlaki jelenlét nyugaton és otthon”. A személyiségkötések kettőssége oly erős motívum az elbeszélésekben, hogy nemcsak a mélyen rejlő jelentésrétegekből bontható ki világosan, hanem ennél jóval közvetlenebbül még a tárgykörök alakulásában, a történetek eseményes és tárgyi jellegzetességeiben is sokszor könnyen észrevehető. Idegennek látszik számára az elbeszélői filozofálás, kerüli az intellektualizáló elvonatkoztatást, szépírói alkatához nincsen közel az absztrakt gondolatiság, a jegyében való mondanivalóteremtés, jelentésszerzés. A Cs. Szabó-novellák jelentéstartalma rendre valamilyen életszerűen valóságosnak tűző eseményhez, helyzethez kapcsolódik, belőle eredeztethető, s hozzá vezethető vissza. Átélt valóságelemeket jelenetnek és értelmeznek az elbeszélések, s az eseményábrázolásból elvonható közölnivaló nem tart igényt valamiféle egyetemes létmagyarázatra. Szűkebb körű ennél a művek összefoglalható, valamelyest a sokféleségben is egységesíthető jelentésvilága. Középpontjában a szerzői élethelyzetből származtatható érzés- és gondolatrendszer rajzolódik ki, s ez az elsődleges tartalom valamiképpen majdnem mindig kapcsolatot tart az emigráns létezőmóddal, ezzel a nehéz és bonyolult életforma-változattal. Ha kivonható s megragadható közölnivalót keresünk a *Közel s távol* részeiben, mindenekelőtt olyasfélélt találhatunk, ami erről az alapélményről szól, ennek az értelmezéseként fogható fel. Úgy gondoljuk, legelső sorban az emigráns állapot novellistája Cs. Szabó László, róla beszél folyamatosan, s az írások eszmevilága is főként erre a mindennél előbbre való élményanyagra épül rá.

Nem tekinthető a *Közel s távol* novellisztikája a szó elsődleges értelmében vallomások, líraian önkifejező prózának. Az alkotói beállítottságból lényegében hiányzik a gyónásszerű önfeltárás lírikusi hajlandósága; nem utalnak a művek a lírizálóan s pszichologizálóan konfesszionális megnyilatkozás igényére, nem jelzik az ilyesféle vallomásfunkciók fölerősítetttségét. Természetesen az effajta vallomáslíraiság hiánya nem jelent egyet okvetlenül az epikus személyesség visszaszorításával vagy elfojtásával. Cs. Szabó nemigen ír áthatóan lírai modalitású elbeszéléseket, ugyanakkor novelláinak tekintélyes csoportjában gátlásos rejtőzködés és távolító célnéző stilizálásmód nélkül engedni szóhoz jutni a különféle személyes természetű élménymozzanatokat, megszólaltatva a szubjektívnek tartható motívumok jó néhány változatát.

Megvan a szerzőnek az elbeszélői képessége arra, hogy az övétől független éveletről, idegen sorsokról adjon érzékeny beleéléssel és áthelyezkedéssel megformált képet (például *A köporsók*, *Ádám és Éva*, *Torre Annunziata*, *A csere*). Fel tud idézni régmúlt korokat, csak közvetett ismeretek segítségével rekonstruálható eseménysorokat és helyzeteket (például *A kegyenc*, *Salamon király*, *Is-Ten*, *a nagy órásmester*). Fikcióteremtő képessége tehát mozgékony, nyitott és rugalmas, alakváltó modulációkban is megmutakozó. Így is kétségtelen azonban, hogy leggyakrabban — s alkalmasint a legszívesebben — olyan anyagból válogat a narrátor, amihez közel érzi magát, amihez köze van, vagyis amiben kifejezhető a személyes

érintettség és érdekelttség tényei is. Úgy véljük, a *Közel s távol* elbeszélője akkor van igazán elemében, ha a legsajátabb és legközvetlenebb primer élményforrásaiból meríthet, ha arról szólhat, amit valamiképp ő maga is átélhetett, ami élettörténetébe beleszólt, annak részévé vált. El-elkalandozik ugyan távolabbi időkbe, közvetett vagy idegennek tetsző valóságdimenziókba is, ám az efféle „kirándulások” után mindig vissza-visszatér saját életútja és sorsa elsődleges élményköreibe, onnan emelve ki egy-egy régvolt avagy újabb epizódot, máskor terjedelmesebb fejezetet. Ráadásul még a távoli múltba vagy a meghatározatlan fiktív dimenziókba vezető témafeldolgozások többségében is megérezhetjük az elbeszélői érdekelttséget, a személyességnek valamilyen rejtett és bújtatott jelenlétét, megsejthetjük a mondandó elburkoltságában is tagadhatatlan szubjektív indítékait. Elég talán a lehető példák közül a 16. században játszódó *A kegyenc* című elbeszélésre, vagy éppen a *Titus beszél* Rembrandt-portréjára emlékeztetni. Ezek a többiek helyett is bizonyíthatják az erősebb stilizáltságban és transzponáltságban is megmutatózó személyességelemek elsődrendű alakító szerepét.

A személyiségkifejezésnek természetesen korántsem egyetlen alkalma, de magától értetődően fontos lehetősége az alkotói életrajzhoz tartozó élménytípusok sokrétű felhasználása. Ez utóbbi kedvelt fikcióteremtési eljárása Cs. Szabó Lászlónak. Epikus anyagként kezeli az önéletrajzot, vagyis sűrűn ábrázol olyan jeleneteket és eseményláncokat, amelyek életének részét alkotják. Főként olaszországi és angolai éveinek lehetne számos lényegi adalékát és fordulatát megnevezni a novellák alapján, s ezek mellett az 1948 előtti életszakasz egyik-másik állomása is feltűnik az emlékidőkre visszakanyarodó történetekben. Az eseményes ábrázolásmódot tekintve a legszínesebbnek talán az olaszországi szintereken játszódó történetmegidézéseket érezhetjük. A két és fél évig tartó időszakról egyik nyilatkozatában meglehetősen borongva ad számot a visszatekintő író, megemlítve, hogy a nagyrészt Rómában és Firenzében töltött periódus „folytonos sötétedésben, kilátástalanul” telt, ő maga „napot naphoz toldva, reménytelenül és nyomorúságosan” tengődött. Az ide tartozó novellák nem árasztanak ilyen komor hangulatot, hiszen a gondokat s bajokat érzékeltetve is bizonyos oldottsággal és emelkedettséggel elevenítik meg az emigráció kezdetének biografikus valóságát; a továbbköltözés utáni visszalátogatásokról valló novellisztikus beszámolók — a 60—70-es évekbe vezetők — sem komorodnak el, megőrzik a korábbiakban is meg-megcsillanó derűt és kedélyt, a bölcsességre és életerőre utaló tónust. Pedig valóban nem lehetett könnyű elviselni azt az érzést, hogy ideoda vándorolva „hontalanok voltak, azaz másodrangú emberek”, ahogy a *Hajótöröttek* című írás épp az áttelepülés és a londoni otthonkeresés processzusát átélő házaspárt bemutatja. Meg kellett küzdeni — ahogy az élre tett *Irgalomtól* kezdve annyi fejezetben látható — a hazavesztés kínjaival, a sehova nem tartozás átmeneti légszomjával, a talajtalanság szorongásaival s az újrakezdésben rejlő megpróbáltatásokkal. Ezeket a mélyebb konfliktusokat is jelzik és sejtetik az elbeszélések, ám a felidéző epikus nem merül el sem a rövidebb olaszországi hányódás, sem a véglegességet meghozó londoni megtelepedés zavarainak a részletezésében vagy panaszosan érzelmes rajzolásában.

Moderálatlan stilizáló novellistát, a képzeletműködtetésben visszafogott fikcióteremtőt ismerhetünk meg a *Közel s távol* összegyűjtött anyaga révén. A radikálisan szatirikus stilizálás — például az emigráció fonákságait és torzulásait csípősen kigúnyoló *A csere* című írás — vagy a dekonkretizáló s elvonatkoztató fikcionálás (például *Béke az országban*) egy-két ritka példája ellenére is azt mondhatjuk, hogy Cs. Szabó többnyire ragaszkodik a közvetlen epikai hitel normájához, a konkrétság kívánalmaihoz, a valószerűség elvének határozott érvényesítéséhez. „Az életpadatokhoz semmit se költöttem hozzá” — olvashatjuk az egyik mű írói jegyzetében, s ez a kijelentés általánosabban is jellemző lehet alkotásmódjára. A „költés” helyett sokkal nagyobb figyelmet szentel a valóságos élettényeknek, az empirikus részleteknek, és írásainak realizmusa nemegyszer egyenesen a riportszerű dokumentálás, a tényirodalmi stilizálatlanság irányába tolódik el, s ilyenkor a novellisztikus fikció közel jut az életszerű krónika alapformáihoz. Így kaphatnak értelmet az elbeszéléseket kísérő kiegészítő jegyzetek s az infor-

mációközvetítő alcímek is, amelyekben különféle eligazító s tájékoztató adalékok sorakoznak, nemegyszer épp a hitelességi fok emelésének szándékával.

Nem becsüli le Cs. Szabó a megannyiszor réges-rég túlhaladottnak s így elavultnak minősített fabulázó előadásmódot sem, nem veti meg a narratív-anekdotikus történetkomponálásra épített cselekményes novellatípusokat. Formanyelvet alakító eljárásaiban tartózkodik a látványos technikai megoldásoktól, nem folyamodik különleges hatótényezőkhöz, nemigen törekszik az elbeszélsmód újító kezelésére, nem célja a morfológia feltűnő modernizálása. Éppenséggel hagyománykövetőnek s tradícióisztelőnek mutatkozik inkább elbeszélő művészete. Gátlások nélkül vállalja a klasszikus novellaformák megszentelt örökségét. Úgyszólván nemessen ómódi benyomást kelt ebből a szempontból a válogatás, tehát a hagyományos novellai narratív formák híveként láttatja a szerzőt. Úgy sejtethetjük, meglepő formamegoldási újdonságok elérését nem is érzi feladatának, ilyesfajta kísérletező szándékok és törekvések nem vezérlik az alkotó munkában. Megelégszik a formaizgalmak nélküli alakításmód hagyományosságában rejlő lehetőségek egy részének egyénítő kiaknázásával, a közlés tradicionálisan szabályszerű variációival. Ezekben a poétikai alapformákban jelenik meg a *Közel s távol* novelisztikájának tematikai, szemléleti, jelentési építő elemekből kikerekedő értékvilága. (Magvető.)

FÜLÖP LÁSZLÓ

Esterházy Péter: Ki szavatul a lady biztonságáért?

Hogy a nyelv közvetlenül nem a valóságot képezi le, s hogy jelrendszerében lényegében konvenciók testesülnek meg — azt tételesen ugyan a modern nyelvfilozófiák fogalmazták meg, felismeréséhez azonban már a századforduló irodalma is eljutott. A műalkotás szövegének abszolúttá emelése, a folyamatosan önmagát megalkotó szövetszerűség — melyre nem véletlenül választott provokatív behelyettesítő aktusokkal az avantgarde — századunk művészetértelmezésében így központi helyre állította az esztétikai jelszerűség valóságviszonyának kérdéseit. Nem állítjuk persze, hogy a magyar epika hetvenes években indult hulláma, akár a lírában jelentkező kísérletező áramlatokkal együtt is, *egészében* újszerűen fordulna e dilemma felé. Sokat felidéz azonban belőle, különösen ha némely idetartozó mű fogadtatásának elutasító logikáját tekintjük. (S ezúttal talán kevésbe Hajnóczy, Nádas, Lengyel vagy Bereményi könyveiről, mint inkább a markánsabb alakzatokról: Esterházy és Tandori regényeiről van szó.) A leghesebben itt léptek ugyanis működésbe az uralkodó epikai nyelv(ek)től kialakított ízlésformák elhárító mechanizmusai. Eleddig még az igényesebb formában jelentkezett elutasítás mögött is történetietlen művészetfelfogásra vallóan, hiszen a szövegtechnikai újításnak a klasszikus avantgarde kelléktárába való visszautalása önmagában semmit sem mond e művek valóságképéről, poétikai szemléletében kifejeződő létértelmezéséről. (Nem beszélve most az olyan típusú kritikáról, amelyik a múlt századi epikaeszmény felől tekint ezekre a formációkra.) Hogy e művekben mennyire nem a század eleji avantgarde éled újjá, azt — Esterházy esetében — az értelmezés elemi konzisztenciája kedvéért is ajánlatos jeleznünk néhány választóvonallal. A „kísérletezőnek”, „neoavantgarde”-nak nevezett epikát hol a tagolatlan monologikusság, hol pedig az elbeszélés nem folyamatszerű, az időrendet felcserélő jellege alapján szokás vitatni. Esterházynál mindkét forma megtalálható, s mint itt is, olykor egymásbaolvasztott alakban. Nézzük ezúttal csupán az utóbbit, annak is az úgynevezett idézettechnikás válfaját, amely talán azért is legszembeütőbb jegye az újításnak, mert az irodalmi-